

УДК 332.146.2

І.В.Бутирська, к.е.н.,

Чернівецький торговельно-економічний інститут КНТЕУ,
м. Чернівці

МІСЦЕ ТРАНСКОРДОННОГО СПІВРОБІТНИЦТВА В ТЕОРІЇ РЕГІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

У статті розглянуто особливості транскордонного співробітництва, місце вчення про транскордонні території в системі наук, а також еволюція теоретичних підходів до формування науки регіональної економіки.

В статье рассмотрены особенности трансграничного сотрудничества, место учения о трансграничных территориях в системе наук, а также эволюция теоретических подходов до формирования науки региональной экономики.

In article are considered particularities transborder cooperation, place of the teaching about transborder territory in system of the sciences, as well as evolution theoretical approach to shaping the science of the regional economy.

Ключові слова: глобалізація, регіоналізація, транскордонне співробітництво, регіональна економіка, теорія центральних місць, просторова економіка.

Сучасний етап еволюції світового господарства характеризується одночасним посиленням двох процесів – глобалізації та водночас регіоналізації. Між цими, на перший погляд, суперечливими та взаємовиключаючими процесами існує глибокий зв'язок. У процесі глобалізації відбувається трансформація інститутів державної влади. Частина державних функцій переходить на вищий ієрархічний рівень до всесвітніх, міжнародно-регіональних організацій і транснаціональних корпорацій. Одночасно спостерігається тенденція до розширення прав субнаціональних територіальних громад (регіональних, муніципальних і провінційних) [1]. Таким чином, основним суб'єктом сучасних глобалізаційних процесів є регіони, а глобальна економіка – системою взаємодій між регіональними економіками. Сутність такого підходу була сформульована російським вченим-регіоналістом О.Г.Гранбергом: «Наше ключове слово – регіон, наш світогляд – світ регіонів, наші провідні ідеї – стійкий розвиток, регіоналізм та інтеграція» [2]. Тобто серед основних проблем сучасного розвитку можна виокремити щонайменше два напрями, які нас найбільше цікавлять – регіоналізація та інтеграційні процеси, невід'ємною складовою яких є розвиток транскордонного співробітництва та створення транскордонних регіонів.

Нині кількість досліджень, присвячених побудові нових моделей транскордонного співробітництва та обґрунтуванню його принципів. Зокрема, серед вітчизняних дослідників проблеми європейської інтеграції слід назвати А.Поручника, В.Приходька, Г.Горбенка, С.Лахно, Ю.Макогона, А.Румянцева, Є.Савельєва, А.Філіпенка, Г.Климка, В.Єрьоменка, О.Білоруса та ін. Дослідженню проблеми транскордонного співробітництва як форми і чинника розвитку європейської економічної інтеграції присвячені праці таких

науковців, як О.Амоша, П.Беленького, З.Бройде, В.Будкіна, Б.Буркінського, О.Вишнякова, С.Гакмана, М.Долішнього, В.Євдокименка, Є.Кіш, П.Беленького, З.Буречка, І.Ілька, Н.Мікули, С.Писаренко, В.Ткаченка, О.Топчієва, О.Чмир та ін.

Загалом дослідженнями проблем, пов'язаних з державним кордоном, зайняті фахівці різних галузей: права, політології, економіки, економічної й політичної географії, екології. Однак ступінь вивченості даної сфери досить невисока, що обумовлюється численними проблемами, що виникають при дослідженні різних процесів транскордонного співробітництва. Основна складність вивчення полягає у нелінійності процесів, що розвиваються в зоні будь-якого державного кордону, а також у можливостях оцінки факторів, які по різному впливають на ці процеси, що не дозволяє розглядати взаємодію двох суміжних країн тільки як транскордонну.

Економіка прикордонних територій має, як правило, яскраво виражену регіональну орієнтацію, відрізняється залученням значної частини населення в зовнішньоекономічну діяльність, розвитком транскордонної інфраструктури і спільного підприємництва. Таким чином, економічне співробітництво у рамках прикордонного міжрегіонального співробітництва має бути спрямоване, з одного боку, на ефективне використання місцевих ресурсів і переваг, а з іншого боку – на розвиток транскордонної взаємодії.

Розвитку транскордонного співробітництва сприяє активізація процесів регіональної інтеграції. Однак практика розвитку міжнародних зв'язків транскордонних регіонів випереджає їх теоретичне обґрунтування. Дана обставина змушує звернути особливу увагу на визначення базових понять, що використовуються при розгляді проблем транскордонного міжрегіонального співробітництва, оскільки ці теоретичні положення багато в чому визначають можливі механізми його здійснення та ефективність їх практичної реалізації.

Поняття «транскордонне співробітництво» (trans-border, trans-boundary, transfrontier, cross-border co-operation) дослівно тлумачиться як «через кордонне співробітництво». Відповідно до Європейської рамкової конвенції про транскордонне співробітництво між територіальними общинами або властями, під транскордонним співробітництвом трактуються "будь-які спільні дії, спрямовані на посилення та поглиблення добросусідських відносин між територіальними общинами або властями, які знаходяться під юрисдикцією двох або декількох договірних сторін, та на укладання з цією метою будь-яких необхідних угод або досягнення домовленостей" [3]. Термін "територіальні общини або власті" означає общини, власті або органи, що здійснюють місцеві або регіональні функції та визнаються як такі внутрішнім законодавством кожної держави.

Транскордонне співробітництво почало активно розвиватися у країнах Західної Європи з середини ХХ століття. Завдяки його здійсненню у

прикордонних зонах суміжних держав створюються зв'язки та договірні відносини з метою пошуку рішень для спільних та ідентичних проблем. По суті, транскордонне співробітництво полягає у тому, що два суміжні прикордонні регіони співпрацюють у процесі розробки планів та вибору пріоритетів розвитку, а не працюють окремо, а потім узгоджують плани розвитку за окремими заходами. Транскордонна співпраця полягає у тому, щоб у діалогі в усіх сферах життя були задіяні всі соціальні групи населення та адміністративні органи [4].

Для дослідження транскордонного співробітництва на сучасному етапі використовуються багато різних теорій, що є науковою базою регіональних досліджень, зокрема, регіональної економіки [5, с.46]. Щоб визначитися з місцем вчення про транскордонні території (регіони) в системі наук, розглянемо еволюцію теоретичних підходів до формування науки регіональної економіки.

Формуванню науки регіональної економіки передував тривалий етап вивчення особливостей регіонального розвитку іншими науками, насамперед соціально-економічною географією та розміщенням продуктивних сил. Перші наукові нароби регіональної економіки відносяться до ХІХ ст. і, як правило, пов'язуються зі становленням "німецької школи" просторової економіки на чолі з В. Рошером, А. Шеффле та Г. фон Шмоллером [6, с.35].

Перший досвід регіональних наукових досліджень, пов'язаний із дослідженням географічних аспектів розміщення господарства, розробили кілька німецьких учених, що створили окремий напрямок у науці – теорію штандорту (нім. – standort від слова stehen – стояти, ort – місце, тобто місцерозташування, локалізація).

У першій половині ХІХ ст. набула популярності теорія сільськогосподарського штандорту І.Г. фон Тюнера, який ввів у науковий обіг поняття "локальна теорія" [7]. Оскільки на той час визначним елементом економіки було сільське господарство, І.Г. фон Тюнен змодельював локалізацію сільського господарства навколо міст та його спеціалізацію з урахуванням просторової зміни трьох чинників: землі, праці, транспортування товару до центру ізольованої держави. Тюнен довів, що оптимальна схема розміщення сільськогосподарського виробництва (у межах зроблених ним припущень) – це система концентричних кіл (поясів) різного діаметру навколо центрального міста, що розділяють зони розміщення різних видів сільськогосподарської діяльності [8, с.7]. Змодельована таким чином територіальна структура відома під назвою "кільця Тюнена".

Теорія раціонального штандорту промислового підприємства була розроблена В. Лаунхардтом, який розробив методику знаходження пункту оптимального розміщення окремого промислового підприємства щодо джерел сировини та ринків збуту продукції.

В.Лаунхардт розробив метод вагового (локаційного) трикутника, за

допомогою якого вирішується завдання знаходження місця оптимального розміщення окремого промислового підприємства. Ваговий трикутник В.Лаунхардта утворюється місцем видобутку двох видів сировини і місцем споживання кінцевої продукції підприємства, виробленої із цих видів сировини. Вирішальним фактором розміщення виробництва у Лаунхардта, як і в Тюнена, є транспортні витрати [8, с.8-10]. Виробничі витрати приймаються рівними для всіх місць досліджуваної території. Місце оптимального розміщення підприємства усередині вагового трикутника є залежним від вагових співвідношень перевезених вантажів і відстаней.

У ХХ столітті теорію промислового штандорту розвивав Альфред Вебер („Про штандорт галузей промисловості" [9]). Ним була розроблена теорія діяльності промислового підприємства, пов'язана із вибором його розміщення в умовах, що ринок та джерела сировини знаходяться в різних місцях. Він зробив істотний крок вперед порівняно з Тюненом і Лаунхардтом, увівши в аналіз нові фактори розміщення виробництва на додаток до транспортних витрат і поставивши більш загальне оптимізаційне завдання мінімізації загальних витрат виробництва, а не лише транспортних [8, с.10]. На основі методів кількісного аналізу із використанням математичного моделювання, Вебер перший розробив багатфакторну теорію розміщення промислового підприємства, дослідив просторові видатки виробництва та можливість агломерації господарств у різних ситуаціях, конкретизуючи методіку знаходження штандорту. Однак А.Вебер, як і його попередник В.Лаунхардт, не вийшов за межі проблеми розміщення окремого підприємства.

Теорія центральних місць Кристаллера – це перша теорію про розміщення системи населених пунктів (центральных місць) у ринковому просторі. Докторська дисертація німецького вченого Вальтера Кристаллера „Центральні міста Південної Німеччини" була опублікована в 1933 р. У ній була викладена теорія оптимального розміщення міст, покликана поліпшити територіальну організацію суспільства й удосконалити адміністративно-територіальний поділ Німеччини.

Центральними місцями В.Кристаллер називає економічні центри, які обслуговують товарами і послугами не тільки себе, але й населення своєї зони збуту. Ці зони обслуговування і збуту мають тенденцію з часом оформлятися в правильні шестикутники (бджолині стільники), а вся заселена територія покривається шестикутниками без просвітювача (решітка Кристаллера). Завдяки цьому мінімізується середня відстань для збуту продукції або поїздок у центри для покупок і обслуговування [8, с.14-16]. Розміщення міст у моделі Кристаллера забезпечує оптимальне переміщення споживачів товарів і послуг до найближчих до місця їх проживання центральних місць. У такий спосіб ринкова, транспортна інфраструктурам й адміністративна структура оптимізуються.

Хоча теорія центральних місць В.Кристаллера є досить абстрактною, проте вона дозволяє сформулювати загальні уявлення про доцільність розселення на тій або іншій території. Її можна розглядати як теорію, що дає еталон системи розселення, з яким варто порівнювати складні в реальності системи розселення з метою виявлення напрямків їхнього удосконалення.

Новий імпульс регіональним дослідженням надали праці шведських економістів Е.Хекшера і Б.Оліна, які традиційно у міжнародній економіці та економічній теорії належать до класичних праць зі світової торгівлі, проте назва книги «Міжрегіональна і міжнародна торгівля» та викладені в ній нові погляди на регіон, а відтак і Нобелівська премія в галузі економіки, яку вони за неї отримали, дозволили актуалізувати в системі соціально-економічних досліджень не лише глобальну складову, а й чітко визначити локально-регіональний аспект внутрішньої торгівлі, яким нерідко почали нехтувати у подальших дослідженнях. Доволі цінними в плані пояснення для регіонального аналізу були ситуації локальних відносин між окремими таксонами у Британії, Швеції, Португалії [6, с.37].

Наприкінці 50-х років ХХ ст. поняття «локалізація» поступово трансформується як за змістом, так і за сферою застосування. Американський дослідник В.Ізард започаткував новий термін і напрям дослідження – «просторова економіка» (space economy), який напряду пов'язав з локалізацією територій, чим розширив рамки дослідження фахівців з регіональної економіки.

У 50-60-х роках в Європі набула поширення концепція "полюсів зростання" (англ. poles of growth), розроблена французьким економістом Ф.Перру. Теорію "полюсів зростання" полягає в тому, що великі підприємства відіграють фундаментальну роль у розвитку господарства міст і навколишніх територій. Будучи пунктом прискореного розвитку, такі підприємства разом із поселеннями їх локалізації називають полюсами зростання. На думку Ф.Перру, великі фірми (підприємства), що здатні сприймати і генерувати нововведення, утворюють полюси зростання – домінуючі в економічному просторі центри тяжіння факторів виробництва, що забезпечують найефективніше їх використання. В цій концепції поєднуються чинник нерівномірності поляризованого розвитку та ідея генерування і впровадження нововведень.

У наступних економічних дослідженнях було доведено, що як "полюси зростання" можна розглядати не тільки сукупності підприємств лідируючих галузей, але й конкретні території (населені пункти), що виконують в економіці країни або регіону функцію джерела інновацій і прогресу. У такому випадку регіональний полюс росту – це набір галузей, розміщених в урбанізованій зоні, що розвиваються, і розширюються і здатні викликати подальший розвиток економічної діяльності у всій зоні свого впливу. Таким чином, "полюс росту" можна трактувати як географічну агломерацію

економічної активності або як сукупність міст, що володіють комплексом виробництв, що швидко розвиваються.

Сучасною економічною наукою прикордонні території також розглядаються як потенційні "полюси зростання", що мають перспективи й умови для інтенсивного розвитку. Справедливість такого підходу підтверджується практикою здійснення в Україні ринкових реформ, у ході яких українська економіка стає все більш відкритою й орієнтованою на активізацію зовнішньоторговельних, інвестиційних і фінансово-кредитних відносин із сусідніми країнами. При цьому прикордонні території беруть на себе роль своєрідних анклавів, у яких, виходячи з існуючих умов взаємодоповненості економік регіонів з обох сторін державного кордону, розробляються і реалізуються спільні інвестиційні проекти в різних галузях і видах економічної діяльності.

Сучасні напрями розвитку теорій регіональної економіки характеризується тим, що регіон досліджується як багатофункціональна та багатоаспектна система. Поширення одержали чотири парадигми регіону: регіон - квазідержавна, регіон - квазікорпорація, регіон - ринок, регіон - соціум. Еволюція теорії регіону відображає підвищення ролі «нематеріальних» цілей і факторів економічного розвитку, можливості міждисциплінарних знань і переходу регіонів на модель стійкого (еколого-соціо-економічного) розвитку [10, с.83-84].

Транскордонне співробітництво спрямоване на подолання негативних аспектів існування кордонів та наслідків, які виникли на прикордонних територіях через їх розташування на національних окраїнах держав і має на меті покращення умов життя населення. Серед головних цілей такої співпраці є: подолання існуючих стереотипів та упереджень по обидві сторони кордону; усунення політичних та адміністративних бар'єрів між сусідніми народами; створення господарської, соціальної та культурної інфраструктури за умови формування спільних органів, господарюючих суб'єктів, осередків тощо [11].

Крім сприяння розвитку інтеграційних процесів транскордонне співробітництво відіграє роль своєрідного "імпульсу (потенціалу) зростання". Варто враховувати, що регіони України суттєво відрізняються за темпами проведення реформ, розвитком комерційних структур і інфраструктури ринку, зовнішньоекономічної діяльності, проникненням іноземного капіталу, відношенням до ринкових реформ. Якщо проілюструвати рух соціально-економічного розвитку з Заходу на Схід, із більш розвиненого економічного середовища у менш розвинене [5, с.28-29], та врахувати, що соціально-економічний розвиток у кожній державі відбувається від центру до периферії [12], то транскордонне співробітництво створює додаткові можливості мобілізації ресурсного потенціалу території для прискорення її соціально-економічного розвитку та підвищення умов життя населення. При цьому

ресурсний потенціал прикордонних регіонів різний як у межах однієї держави, так і в сусідніх [5, с.28-29].

Сучасна концепція політики регіонального розвитку, яка є домінуючою в країнах ЄС, ґрунтується на розумінні того, що вона здебільшого має орієнтуватися не стільки на підтримку депресивних регіонів за рахунок регіонів-донорів, скільки на створення умов для мобілізації місцевого потенціалу і ресурсів, посилення конкурентоспроможності регіонів.

Ця теза набуває особливої актуальності, коли йдеться про прикордонні регіони, які є віддаленими від великих адміністративних, фінансових, ділових, наукових, культурних центрів країни, адже поняття "периферійний" і "відсталий" у багатьох випадках почали сприйматися майже як синоніми. Утім, "...нова регіональна парадигма полягає в тому, що в умовах мережі просторового розвитку "периферійний", "провінційний" не обов'язково означає щось слабке, так само, як і "центральне положення" не завжди неминуче пов'язане з економічним процвітанням" [13].

Тож сьогодні концепція розвитку прикордонних регіонів Європи, що розглядається крізь призму транскордонного співробітництва, полягає в тому, щоб негативні риси периферійності перетворити на переваги. У цьому контексті місце транскордонного співробітництва в регіональному/територіальному розвитку визначається його здатністю до мобілізації та ефективного використання існуючого потенціалу прикордонних регіонів і територій, а також до оптимального поєднання можливостей та ресурсів прикордонних регіонів і територій двох або більше країн, що межують, з метою розв'язання спільних проблем та вирішення завдань просторового розвитку в межах транскордонних регіонів.

Співробітництво у транскордонних регіонах має бути спрямоване на вирішення конкретних спільних завдань та задоволення інтересів територіальних громад регіонів України та інших держав, що беруть участь у транскордонному співробітництві.

Список використаних джерел:

1. Дергачев В.А. Международные экономические отношения. Учебник для вузов. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2005. – 368 с.
2. Гранберг А.Г. Региональное развитие и сотрудничество. - М., 1997.
3. Європейська рамкова конвенція про транскордонне співробітництво між територіальними общинами або властями (21 травня 1980 р., м. Мадрид). Текст українською мовою. – Рада Європи. – 35 с.
4. Practical Guide to Cross-border Cooperation / Third Edition 2000 / Phare / AEBR / EC. P.216, p. B2- 64. 3.
5. Мікула Н. Міжтериторіальне та транскордонне співробітництво: Монографія. – Львів: ІРД НАН України, 2004. – 395 с.
6. Чужиков В.І. Глобальна регіоналістика: історія та сучасна методологія: Монографія. – К.: КНЕУ, 2008. – 272 с.
7. Тюнен Й. Изолированное государство в его отношении к сельскому хозяйству и национальной экономике, 1926.
8. Фетисов Г.Г., Орешин В.П. Региональная экономика и управление: Учебник. — М.: ИНФРА-М, 2006. — 416 с.
9. Вебер А. О размещении промышленности: чистая теория штандарта, 1909.
10. Основы региональной экономики: учебник для вузов / А.Г.Гранберг. – М.: Изд. дом ГУ

ВШЭ, 2004.- С. 83-84.

11. Mochnaczewski P. Cele i zadania współpracy transgranicznej i międzyregionalnej ze szczególnym uwzględnieniem wschodnich sąsiadów Polski. W: Regiony, euroregiony, rozwój regionalny. Red. M. Bałowski, seria "Euroregion Bug" T. IV. Norbertinum, Lublin. 1996.

12. Грицай О., Иоффе Г., Трейвиш А. Центр и периферия в региональном развитии. – М.: Наука, 1991. – 168 с.

13. Klojcnik J. The Transfrontier Regional Co operation Model for Northern-Eastern Slovenia // Regional Contact. - 1997. – № 12. – P. 350.